

ΧΡΟΝΟΣ

online περιοδικό με αφετηρία την Ελλάδα

ΧΡΟΝΟΣ // τεύχος [ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ](#), Ιανουάριος 2015

<https://chronosmag.eu/index.php/th-s-es.html>

η ρητορική της αντίδρασης

Μια διαυγής και πολύ δυναμική ανατομία της ελληνικής κρίσης και μια ανατροπή των επιχειρημάτων της κυβέρνησης και των δανειστών.

Νίκος Θεοχαράκης

Ένας από τους μεγαλύτερους οικονομολόγους του 20ού αιώνα, ο Albert Otto Hirschman (1915-2012),¹ στο βιβλίο του *Η ρητορική της αντίδρασης* (*The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*, Harvard University Press, 1991) αναλύει τους τρόπους με τους οποίους η αντιδραστική και συντηρητική ρητορική επιχειρεί να αντικρούσει τις προσπάθειες για μείζονες αλλαγές. Ξεκινώντας από την περίφημη διάλεξη του T.H. Marshall το 1949² για τα πολιτειακά (civil), πολιτικά (political) και οικονομικά (economic) δικαιώματα που οδηγούν αντίστοιχα στην ισότητα των πολιτών, το γενικευμένο δικαίωμα του εκλέγειν και το κράτος πρόνοιας, ο Hirschman εξερευνά μια άλλη τριάδα, επιχειρημάτων αυτή τη φορά, που επιστρατεύονται –κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά– από τον αντιδραστικό λόγο στο ιδεολογικό επίπεδο για να πείσουν ότι οι αλλαγές σε προοδευτική κατεύθυνση είναι καταδικασμένες. Τα τρία είδη επιχειρημάτων είναι τα Perversity (αντίστροφο ή αντίθετο αποτέλεσμα), Futility (ματαιότητα ή, καλύτερα, ματαιοπονία) και Jeopardy (διακινδύνευση του μείζονος διακυβεύματος). Ας τα εξετάσουμε με τη σειρά τους.

Το επιχείρημα του αντίθετου αποτελέσματος (Perversity) ισχυρίζεται ότι οι προοδευτικές αλλαγές όχι μόνο δεν επιφέρουν το σκοπούμενο αποτέλεσμα, αλλά αντίθετα ωθούν την κοινωνία προς την αντίθετη κατεύθυνση: η Γαλλική Επανάσταση ζητούσε να επιφέρει *ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα*, αλλά, κατά τους αντιπάλους της, οδήγησε σε τυραννία και βαθύτερη σκλαβιά. Η γενίκευση του εκλογικού δικαιώματος θα οδηγούσε όχι σε περισσότερη δημοκρατία αλλά στον δεσποτισμό των αμόρφωτων και ακαλλιέργητων μαζών.

Οι οικονομολόγοι –εξοπλισμένοι με τα εργαλεία της θεωρίας τους– εξηγούν γιατί η θέσπιση κρατικών ρυθμίσεων που παρεμβαίνουν στη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς μειώνουν τη συνολική ευημερία. Έτσι, π.χ., η θεσμοθέτηση κατώτατων μισθών θα οδηγήσει σε ανεργία και εξαθλίωση της εργατικής τάξης. Η *Υβρις* οδηγεί στη *Νέμεσι*.

Το επιχείρημα της ματαιοπονίας (Futility) λέει ουσιαστικά ότι *plus ça change, plus c'est la même chose*. Υπάρχουν, υποτίθεται, νόμοι της κοινωνίας ή της ανθρώπινης φύσης που αντιστέκονται στην αλλαγή. Ο Gaetano Mosca και ο Vilfredo Pareto είναι κλασικά παραδείγματα κοινωνικών επιστημόνων που θεωρούν ότι η διάκριση μεταξύ αρχόντων και αρχομένων ή ελίτ και μη ελίτ υπάρχουν σε όλες τις κοινωνίες. Ο Pareto ισχυριζόταν μάλιστα ότι σε όλες τις κοινωνίες από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τη Σαξονία του 19ου αιώνα υπάρχει η ίδια κατανομή του εισοδήματος. Ο Robert Michels μιλούσε για τον σιδηρού νόμο της ολιγαρχίας. Οι συντηρητικοί οικονομολόγοι του 20ού αιώνα θεωρούσαν ότι το κράτος πρόνοιας δεν ωφελεί αυτούς που έχουν ανάγκη αλλά τις μεσαίες τάξεις. Πιο χαρακτηριστικά, στα τέλη του 18ου αιώνα ο Thomas Robert Malthus έγραφε ότι «μια κοινωνία που έχει συσταθεί σύμφωνα με την πιο όμορφη μορφή που η φαντασία μπορεί να συλλάβει, με την αγαθοεργία αντί του εγωισμού ως την κινητήρια αρχή της και με κάθε κακή πρόθεση σε όλα τα μέλη της να έχει διορθωθεί με τον ορθό λόγο και όχι με τη βία, πρόκειται –από τους αναπόφευκτους νόμους της φύσης, και όχι από οποιαδήποτε εγγενή διαστροφή του ανθρώπου– σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα να εκφυλιστεί σε μια κοινωνία που θα έχει συσταθεί σύμφωνα με ένα σχέδιο που δεν θα διαφέρει ουσιαστικά από εκείνο που επικρατεί σε κάθε γνωστό κράτος τη σήμερον ημέρα. Θέλω να πω, σε μια κοινωνία διαιρεμένη σε μια τάξη ιδιοκτητών, και μια τάξη εργατών, και με τον εγωισμό ως το κύριο ελατήριο της μεγάλης μηχανής».³

Το τρίτο επιχείρημα είναι εκείνο της διακινδύνευσης (Jeopardy). Οι αλλαγές μπορεί να επιτύχουν αυτό που σκόπευαν, αλλά αυτό που χάνεται ή διακυβεύεται είναι ακόμα πιο σημαντικό. Ιστορικά το επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε εναντίον της επέκτασης του εκλογικού δικαιώματος σε τμήματα του πληθυσμού που δεν είχαν την «υπευθυνότητα» να το ασκήσουν, με αποτέλεσμα η δημοκρατία να οδηγήσει στη διακινδύνευση της ελευθερίας.

Ο Hirschman τοποθετεί αυτή τη ρητορική σε ένα ιστορικό πλαίσιο δύο αιώνων περίπου από τη Γαλλική Επανάσταση έως το τέλος του 20ού αιώνα περίπου και αναφέρεται σε μείζονες πολιτικές αλλαγές. Η ρητορική της αντίδρασης όμως μας επιτρέπει να κατηγοριοποιήσουμε τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα και ιδιαίτερα ενόψει της επικείμενης εκλογικής αναμέτρησης. Προτού προχωρήσουμε στην κατηγοριοποίηση των επιχειρημάτων, ας δούμε τι συμβαίνει και τι διακυβεύεται.

Η ελληνική οικονομία από το 2008 έχει μπει σε μια τροχιά ύφεσης. Το ελληνικό Α.Ε.Π. είναι πλέον τα 3/4 εκείνου του 2008. Η ανεργία έχει ξεπεράσει το ένα τέταρτο του εργατικού δυναμικού, το οποίο έχει μειωθεί και αυτό, με αποτέλεσμα περίπου ένας να εργάζεται και ένας να συντηρείται από έναν εργαζόμενο. Η μεγάλη μυλόπετρα στον λαιμό της ελληνικής οικονομίας είναι φυσικά η ανάγκη αποπληρωμής του τεράστιου δημόσιου χρέους το οποίο

υπερβαίνει το 175% του Α.Ε.Π. Από τη στιγμή που ξέσπασε η κρίση, ήταν φανερό ότι το ελληνικό κράτος δεν αντιμετώπιζε απλώς μια κρίση ρευστότητας –η οποία θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τη βοήθεια διεθνών οργανισμών– αλλά μια κρίση συνολικής φερεγγυότητας. Με οποιοδήποτε ρεαλιστικό σενάριο το ελληνικό δημόσιο δεν θα μπορούσε να αποπληρώσει το χρέος του. Η μόνη λύση ήταν να αναγνωριστεί αυτή η αδυναμία από την αρχή και το ελληνικό κράτος να προβεί σε μια αναδιάρθρωση με κούρεμα του χρέους όσο αυτό βρισκόταν στα χέρια ιδιωτών πιστωτών και διεπόταν από το ελληνικό δίκαιο. Η κυβέρνηση Παπανδρέου αρνήθηκε να το δει αυτό από την αρχή και αφέθηκε στην «καλοσύνη των ξένων» υπογράφοντας το πρώτο μνημόνιο.

Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, ιδιαίτερα του Βορρά με προεξάρχουσα τη Γερμανία, είχαν κάθε λόγο να παίξουν το παιχνίδι αυτό. Πρώτον, διότι μπορούσαν να σώσουν τις τράπεζές τους προσποιούμενες κοινοτική αλληλεγγύη, ενώ γνώριζαν ότι κάποια στιγμή –αναπόφευκτα– θα έπρεπε να καλύψουν το κομμάτι αυτό από τα χρήματα των φορολογουμένων τους. Αυτό όμως θα ερχόταν αργότερα, ενώ ο συνολικός λογαριασμός για το «ξελάσπωμα» των τραπεζών τους θα φαινόταν μικρότερος στα μάτια του κοινού τους, ενώ το φταίξιμο θα το έπαιρνε η μικρή αλλά κακή Ελλάδα. Δεύτερον, διότι τους δινόταν η ευκαιρία να κάνουν μια *πρόβα τζενεράλε* για την εφαρμογή των περιβόητων «μεταρρυθμίσεων» που εμφανίζονταν με τον προ-αναπτυξιακό μανδύα του επιχειρηματικού δυναμισμού της αγοράς, ενώ στην πραγματικότητα ήταν μια πρωτοφανής επίθεση στο κράτος πρόνοιας και στο καθεστώς των εργασιακών σχέσεων. Μια τόσο καλή κρίση δεν έπρεπε να πάει χαμένη. Το ρολόι έπρεπε να γυρίσει στην οικονομία και την κοινωνία πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Τα έλεγαν στη νύφη (Ελλάδα) για να τα ακούει η πεθερά, δηλαδή οι εργατικές τάξεις των ευρωπαϊκών χωρών. Τρίτον, η Ελλάδα ήταν το καλύτερο παράδειγμα για το τι παθαίνει κανείς όταν δεν ακολουθεί τους κανόνες του παιχνιδιού. Δεν ευθυνόταν η παγκόσμια κρίση, το χρηματοπιστωτικό σύστημα ή η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ευθυνόταν αποκλειστικά και μόνο η Ελλάδα η οποία δανειζόταν για να καλύψει τα ελλείμματά της επειδή δεν ήθελε να περικόψει το σπάταλο κράτος της. Η αλήθεια είναι ότι ενώ η Ελλάδα είχε ποσοστό δημοσίων δαπανών ως προς το Α.Ε.Π. ίσο με τον μέσο όρο των χωρών-μελών της Ένωσης, τα έσοδά της υπολείπονταν συστηματικά γύρω στο 10% από τις δαπάνες της. Σε αντίθεση με τις άλλες χώρες που υπέστησαν την κρίση, η Ελλάδα δεν είχε –μέχρι τότε– προβληματικό τραπεζικό σύστημα με φούσκα που οφειλόταν στην αντίστοιχη φούσκα των ακινήτων και στην πλημμυρή εποπτεία του τραπεζικού συστήματος. Στις άλλες χώρες η αμαρτία τους ήταν ότι εμπιστεύτηκαν τις αγορές περισσότερο απ' ό,τι έπρεπε – και ένας καλός καπιταλιστής συγχωρεί τα παιδιά του αν το παρακάνουν. Η Ελλάδα όμως –κατά τη γνωστή ηλίθια ρήση– ήταν το τελευταίο σοβιετικό κράτος της Ευρώπης. Η τιμωρία της έπρεπε να είναι παραδειγματική. Η τιμωρία αυτή δεν θα έπρεπε να ισοδυναμεί με εκτέλεση στα εννέα μέτρα. Μια ελληνική χρεοκοπία μπορούσε να δημιουργήσει μείζονα προβλήματα στη δομή της Ευρωζώνης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ έπρεπε να φαίνεται ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις είχαν εξαντλήσει την καλοσύνη τους στο μαύρο πρόβατο. Επιλέχτηκε λοιπόν μια τιμωρία χειρότερη από τον θάνατο: το ελληνικό κράτος θα προχωρούσε στην αφαίμαξη των πολιτών του, ενώ ταυτόχρονα θα τους στερούσε κάθε παροχή και πρόσβαση στο κράτος πρόνοιας.

Ταυτόχρονα, η αποκαθήλωση κάθε είδους προστασίας της εργασίας μέσω της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, το σπάσιμο των συντεχνιών, το μικρότερο κράτος και η μείωση της γραφειοκρατίας στην αδειοδότηση των επιχειρήσεων θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για ένα καλύτερο επιχειρηματικό κλίμα που θα οδηγούσε στην ανάπτυξη, η οποία θα λάμβανε πλέον χώρα πάνω σε υγιείς βάσεις. Τα πραγματικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας σε αυτούς τους τομείς –προβληματική γραφειοκρατία, κρατικός συνδικαλισμός, αναποτελεσματικό και διεφθαρμένο κράτος– χρησιμοποιήθηκαν ως πρόσχημα του «πονάει κεφάλι, κόψει κεφάλι» για την επιστροφή σε μια νεοφιλελεύθερη δυστοπία. Στον βαθμό λοιπόν που δεν αναγνωριζόταν η εγγενής αδυναμία των ακολουθούμενων πολιτικών, η αναποτελεσματικότητά τους λειτουργούσε ως άλλη μια απόδειξη ότι οι Έλληνες αρνούσαν να κάνουν αυτό που έπρεπε. Η ανθρωποθυσία δεν εξευμένιζε τους θεούς επειδή το σφάγιο δεν ήταν παρθένο.

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των μνημονιακών λύσεων έγινε σαφές ότι η κατάσταση δεν θα μπορούσε να προχωρήσει χωρίς ένα κούρεμα του χρέους. Ήδη όμως ένα μεγάλο μέρος είχε περάσει στα χέρια των δημόσιων οργανισμών που αποτελούσαν την τρόικα, και οι οποίοι δεν δέχονταν το κούρεμα του χρέους που κατείχαν αυτοί. Έμενε λοιπόν το περιβόητο P.S.I. (Private Sector Involvement), δηλαδή η εθελούσια αποδοχή του κουρέματος του χρέους στα χέρια ιδιωτών. Η κυβέρνηση, παρόλο που από την αρχή της κρίσης διακήρυττε σε όλους τους τόνους ότι δεν πρόκειται να προβεί σε κανενός είδους κούρεμα, τώρα παρουσίαζε το κούρεμα αυτό σαν μια μεγάλη επιτυχία. Έτσι κουρεύτηκαν 100 περίπου δισεκατομμύρια ευρώ –το μεγαλύτερο κούρεμα στην οικονομική ιστορία– και το πρώτο κούρεμα σε χώρα της Ευρωζώνης. Δυστυχώς αυτό ήταν too little, too late. Από τα 100 δισεκατομμύρια, τα 60 πάρθηκαν πίσω. Τα πρώτα τριάντα επειδή το κούρεμα χτύπησε τα ομόλογα που είχαν οι ελληνικές τράπεζες και τα ασφαλιστικά ταμεία, και η κυβέρνηση έπρεπε να δανειστεί εκ νέου για να τα ανακεφαλαιοποιήσει. Τα υπόλοιπα τριάντα τα διέθεσε η τρόικα για να «γλυκάνει» τη συμφωνία με τους ομολογιούχους. Έτσι η ελληνική κυβέρνηση κατέληξε με νέα ομόλογα 30 περίπου δισεκατομμυρίων –τα οποία υπάγονταν πλέον στο αγγλικό δίκαιο, και κατά συνέπεια δεν μπορούσαν να κουρευτούν εκ νέου– τα οποία ήταν κυρίως στα χέρια διαφόρων funds που τα είχαν αγοράσει με έκπτωση και για κερδοσκοπικούς λόγους, ενώ 6,5 περίπου δισεκατομμύρια βρίσκονταν στα χέρια hold-out funds που δεν αποδέχτηκαν τη ρύθμιση, ελπίζοντας να εισπράξουν δικαστικώς τα οφειλόμενα στο ακέραιο. Ανοήτως δε, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα πριν το P.S.I. αγόρασε από την αγορά ομόλογα από ιδιώτες τα οποία δεν μπορούσαν να κουρευτούν. Η λύση αυτή ήταν καταστροφική. Το ελληνικό κράτος δήλωσε στην πράξη χρεοκοπία χωρίς να λύσει το πρόβλημα του χρέους. Η λύση αυτή θα έπρεπε να είχε εφαρμοστεί στην αρχή. Παρά ταύτα η ελληνική κυβέρνηση «υπομένει και σωπαίνει», ενώ η τρόικα επιμένει σε πείσμα της αναποτελεσματικότητας των πολιτικών της να ζητά ολοένα και μεγαλύτερη αφαιμάξη της ελληνικής οικονομίας. Σε όλους τους τόνους δηλώνει ότι δεν υπάρχει περίπτωση για κούρεμα.

Η ανάπτυξη της οικονομίας –σύμφωνα με τη μνημονιακή λογική– μπορεί να επέλθει μόνο μέσα από τη λιτότητα. Η μείωση των μισθών όχι μόνο δεν επηρεάζει την ενεργό ζήτηση, αλλά αντίθετα επιτρέπει στην οικονομία να

ισορροπήσει και στις επιχειρήσεις να λειτουργούν με χαμηλότερο κόστος. Η μείωση των δημοσίων δαπανών δεν επηρεάζει την οικονομία, αντίθετα εμποδίζει τον παραγκωνισμό των ιδιωτικών επενδύσεων και θα επιτρέψει την ανάπτυξη.

Το βασικό αφήγημα της μνημονιακής λύσης είναι ότι συν τω χρόνω η οικονομία θα ανακάμψει. Όποιος θεωρεί ότι μπορεί να αλλάξει την παρούσα κατάσταση με διαπραγμάτευση ή με μονομερείς λύσεις δημιουργεί κινδύνους για τη χώρα. Τα επιχειρήματα αυτής της συλλογιστικής μπορούν να ταξινομηθούν με το σχήμα του Hirschman, αν και το ύφος και το ήθος της εκφοράς της συντηρητικής επιχειρηματολογίας –με σημαντική δόση απελπισίας και απόγνωσης– μας κάνει να υποψιαζόμαστε και την ορθότητά της. Ας δούμε την ταξινόμηση.

Αντίθετο αποτέλεσμα. Η επαναφορά των κατώτατων μισθών θα αυξήσει το κόστος λειτουργίας και θα μειώσει την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, κάποιες από τις οποίες δεν θα επιβιώσουν, και θα οδηγήσει τους εργαζόμενους στην ανεργία. Η οικονομία απλώς δεν σηκώνει κάτι τέτοιο. Επιπλέον, η επαναφορά του μηχανισμού των εργασιακών σχέσεων και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας θα παρέμβει στην απρόσκοπτη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς και του «αόρατου χεριού», εμποδίζει την περιβόητη ευελιξία της αγοράς εργασίας και οδηγεί σε μείωση της ανταγωνιστικότητας. Αντίστοιχα η αύξηση των συντάξεων σε ανθρώπινα επίπεδα θα οδηγήσει νομοτελειακά στη χρεοκοπία των ασφαλιστικών ταμείων, ενώ η υγεία και η παιδεία θα χειροτερεύσουν αντί να βελτιωθούν αν αυξηθεί η χρηματοδότησή τους, δεδομένου ότι οι διαθέσιμοι πόροι δεν υπάρχουν, άρα αναπόφευκτα πανεπιστήμια και νοσοκομεία θα πρέπει να κλείσουν. Η προσπάθεια να διαπραγματευθούμε το χρέος, ιδιαίτερα μάλιστα με μονομερή καταγγελία, θα αποξενώσει ακόμα περισσότερο τους εταίρους μας, με αποτέλεσμα πόροι που σήμερα είναι διαθέσιμοι, όπως τα χρήματα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και των Ε.Σ.Π.Α. να πάψουν να υπάρχουν. Όχι μόνο λοιπόν η οικονομία δεν θα βελτιωθεί, αλλά θα κάνουμε ένα αποφασιστικό βήμα προς τα πίσω και θα γίνουμε οι παρίες της Ευρώπης.

Ματαιοπονία. Και οι προηγούμενες κυβερνήσεις δοκίμασαν να διαπραγματευτούν το χρέος. Παρά την άκρα εφεκτικότητά τους (το περίφημο «forget it, Yannis» του Βόλφγκανγκ Σβύμπλε προς τον Γιάννη Στουρνάρα), την υιοθέτηση της λογικής του «υποδειγματικού κρατουμένου» και το γεγονός ότι τα ηνία των κυβερνήσεων της Ευρώπης βρίσκονταν στα χέρια των πολιτικών τους συμμάχων, οι κυβερνήσεις της συναίνεσης βρέθηκαν αντιμέτωπες με την οδυνηρή πραγματικότητα και αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τον μόνο δρόμο που ήταν εφικτός. Το θατσερικό T.I.N.A. («**T**here **I**s **N**o **A**lternative»), το Zugzwang των σκακιστών, έχει πλήρη εφαρμογή και εδώ. Όπως ο Σαμαράς, παρά τα Ζάππεια, έτσι και ο Τσίπρας, παρά τη Θεσσαλονίκη, θα αναγκαστεί να ακολουθήσει τη μοναδική διαθέσιμη πεπατημένη παρά τις ρηξικέλευθες προθέσεις του.

Στο μέτωπο της «πάταξης» της φοροδιαφυγής –το μόνο που «πατάσσεται» πλέον στο νεοελληνικό λεξιλόγιο είναι οι φοροφυγάδες– οι εξαγγελίες του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. ηχούν το ίδιο κενές με αυτές των προηγούμενων κυβερνήσεων. Και άλλοι ικανότεροι προσπάθησαν, αλλά οι μηχανισμοί είναι διαβρωμένοι και το δαιμόνιο της φυλής πάντα θα «έχει τον τρόπο του» να διαφεύγει τη φορολόγηση στην Ελλάδα και στην αλλοδαπή.

Διακινδύνευση. Η προτεινόμενη πολιτική θα οδηγήσει (α) σε χρεοκοπία της χώρας, (β) έξοδο από την Ευρωζώνη και (γ) έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Θα καταλήξουμε σε ένα κράτος τύπου Αλβανίας του Εμβέρ Χότζα ή Βόρειας Κορέας που θα προσπαθεί να είναι αυτόνομος, χωρίς να μπορεί να το επιτύχει αφού δεν παράγουμε ούτε αυτοκίνητα για να μετακινούμαστε, ούτε πετρέλαιο για να ζεσταινόμαστε, πολλώ δε μάλλον υπολογιστές τόσο απαραίτητους για την κοινωνική μας δικτύωση. Το υπέρτατο μορμολύκειο είναι φυσικά η διακινδύνευση αυτής ταύτης της ακεραιότητας της χώρας με επίκληση εξωτερικών κινδύνων.

«Άτιμε, θα πάρεις τον κοσμάκη στο λαιμό σου», μας θύμιζε κάποτε ο Γιάννης Κορδάτος ως τη φωνή της αντίδρασης που άκουγαν οι Βολιώτες στον Εμφύλιο. Βρισκόμαστε ενώπιον μιας κινδυνολογίας –όχι εντελώς καινοφανούς, αφού τα επιχειρήματα του Grexit του 2012 μπήκαν επάνω στα πολιτικά réchaud του 2014-15– η οποία αναμεταδίδεται σε υστερικούς και υψίσυχνους τόνους από τους γνωστούς χώρους. «It's déjà vu, all over again» που έλεγε ο Yogi Berra.

Η απάντηση σε αυτή την τριάδα είναι κατά την άποψή μου απλή: Κανένας σοβαρός οικονομολόγος δεν υποστηρίζει ότι το δημόσιο χρέος είναι βιώσιμο. Το χρέος εις χείρας της τρόικας θα κουρευτεί με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Η κρυφή ελπίδα των συντηρητικών ελληνικών κυβερνήσεων είναι ότι κάποια στιγμή το κούρεμα θα γίνει με τρόπο που θα μπορεί να μη γίνει φανερό: με μείωση των επιτοκίων και με μεταφορά της αποπληρωμής στον μακρύ καιρό. Δυστυχώς, όσο είναι πολιτικά βολικό για τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αυτό το κούρεμα θα μετατίθεται στο μέλλον, ενώ για τη συνέχιση της αδιέξοδης πολιτικής θα απαιτούνται ολοένα και μεγαλύτερες θυσίες που θα καταστρέψουν την ήδη καθημαγμένη ελληνική οικονομία. Άρα –παρά το γεγονός ότι η διαπραγματεύση δεν είναι χωρίς πολιτικούς κινδύνους– η μόνη λύση είναι μια άμεση και δραστική αλλαγή στο επίπεδο του χρέους που θα αναγνωρίζει την πραγματικότητα και θα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια ανάπτυξη της οικονομίας μέσα από την τόνωση της ενεργού ζήτησης και της δημόσιας επένδυσης. Το πώς θα γίνει αυτό τεχνικά δεν είναι απλό αλλά είναι εφικτό. Αυτό που πρέπει να γίνει είναι να αντιμετωπίσουμε στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο τη ρητορική της αντίδρασης και να αντιστρέψουμε μια ύφεση που διήρκεσε περισσότερο απ' όσο η παγκόσμια κρίση του 1929.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για μια εξαιρετική βιογραφία του Hirschman, βλ. Jeremy Adelman, *Worldly Philosopher: The Odyssey of Albert O. Hirschman*, Princeton University Press, 2013.
2. «Citizenship and Social Class», 1949, δημοσιευμένο στο T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class: And Other Essays*, Cambridge University Press, 1950.
3. [Thomas Robert Malthus], *An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society: With remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, London printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-yard, 1798, σ. 207. Το αγγλικό κείμενο έχει ως εξής: «And thus it appears, that a society constituted according to the most beautiful form that imagination can conceive, with benevolence for its moving principle, instead of self-love, and with every evil disposition in all its members corrected by reason and not force, would, from the inevitable laws of nature, and not from any original depravity of man, in a very short period degenerate into a society constructed upon a plan not essentially different from that which prevails in every known state at present; I mean, a society divided into a class of proprietors, and a class of labourers, and with self-love the main-spring of the great machine».

ΧΡΟΝΟΣ 21 (01.2015)